

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ У СИСТЕМОУТВОРЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

М.В. Чорна, О.С. Шуміло

Обґрунтовано доцільність застосування теорії функціональних систем під час побудови системи економічної безпеки роздрібного підприємства торгівлі, яка базується на організації взаємозв'язаних елементів системи для досягнення корисного пристосувального результату, за рахунок діяльності та мислення людини як головного керівника системи, її здатності до швидкого прийняття рішень щодо управління системою економічної безпеки на основі конкретних дій.

Ключові слова: безпека, підприємство, торгівля, система, функції, розвиток, людина.

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕОРИИ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ В СИСТЕМООБРАЗОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

М.В. Черная, О.С. Шумило

Обоснована целесообразность применения теории функциональных систем при построении системы экономической безопасности розничного предприятия торговли, основанная на организации взаимосвязанных элементов системы для достижения полезного приспособленческого результата, за счет деятельности и мышления человека как главного руководителя системы, его способности к быстрому принятию решений относительно управления системой экономической безопасности на основе конкретных действий.

Ключевые слова: безопасность, предприятие, торговля, система, функции, развитие, человек.

APPLICATION OF THE THEORY OF FUNCTIONAL SYSTEMS IN CREATION OF A SYSTEM OF RETAIL COMPANY ECONOMIC SECURITY

M. Chorna, O. Shumilo

The authors have substantiated the expediency of application of functional systems in building a system of the retail company economic

security, which organizes interrelated elements of the system in order to gain a useful adaptation result, at the expense of an activity and thinking of a human as the main manager of the system and its ability to make rapid decisions regarding economic security system management on the basis of certain actions.

Keywords: *security, company, trade, system, functions, development, human.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні роздрібні торговельні підприємства функціонують у середовищі, сповненому різноманітних небезпек і загроз щодо господарської діяльності. Їх стабільне функціонування та розвиток в умовах ринкових відносин багато в чому залежить від наявності надійної системи економічної безпеки підприємства. Мінливість зовнішнього середовища підприємства та постійна зміна небезпечних ситуацій, що впливає на його життєдіяльність та розвиток, потребують для торговельного підприємства створення системи економічної безпеки нового формату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблемі економічної безпеки підприємств приділяли увагу багато науковців, а питання системоутворення набуває все більшої популярності та потребує подальшого дослідження. Серед дослідників цієї теми можна виділити таких вчених: А.В. Козаченко [1], В.П. Пономарев [1], А.Н. Ляшенко [1], Т.Г. Васильцев [2], О.Р. Бойкевич [2], Б.М. Мізюк [3], В.І. Ящук [3], Є.І. Овчаренко [4] та ін.

Метою статті є обґрунтування доцільності застосування основних принципів функціональних систем під час побудови системи економічної безпеки роздрібних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для ефективної діяльності та розвитку підприємств роздрібною торгівлі важливим є наявність та раціональне функціонування системи економічної безпеки, спрямованої на досягання визначеної мети – забезпечення та підтримки економічної безпеки підприємства в умовах несприятливого середовища та постійних змін. Виходячи із самої суті поняття систем, можна виокремити кілька різномірних за характером підсистем, що функціонують у взаємодії для досягнення єдиної мети.

Поряд із загальною теорією систем, що використовується більшістю науковців під час дослідження економічної безпеки підприємства, досить новим та неординарним підходом до системоутворення в економічній безпеці підприємства є залучення теорії функціональних систем П.К. Анохіна, яка була визнана в науковому світі в 30–60-х рр. ХХ ст. Її вважають найбільш

завершеною системною теорією в психології та фізіології, оскільки в ній не лише чітко визначено поняття системи, а й розроблено внутрішню операційну архітектуру системи та охарактеризовано основні принципи її функціонування [5].

Функціональні системи – це динамічні організації, що саморегулюються, діяльність усіх складових компонентів яких сприяє отриманню життєво важливих для організму пристосувальних результатів [6].

Якщо розглядати систему економічної безпеки торговельного підприємства як підсистему його соціально-економічної системи, то чітко можна виокремити забезпечення балансу основних функцій у процесі функціонування системи, до яких слід віднести функції розвитку та забезпечення безпеки існування системи.

Функції, які виконують соціально-економічні системи, традиційно поділяють на дві групи: корінні та видові. Корінні функції соціальної організації виокремлювали ще в Давньому Римі. Корінні функції – це взаємопов'язані між собою функції процесу життєдіяльності організації, які безпосередньо визначають у цьому процесі якісні та кількісні перетворення та його довготривалість. До них належать функція розвитку та функція безпеки.

Видові функції – це функції, за допомогою яких реалізуються корінні функції організації. Функція безпеки та функція розвитку – це дві сторони одного процесу життєдіяльності соціально-економічної системи [7]. Зазначені функції в процесі функціонування системи знаходяться в постійному антагонізмі, коли кожна намагається підпорядкувати систему «власним інтересам» за рахунок позбавлення такої можливості іншої функції. Це зумовлює унікальну дуальність параметризації та визначення критеріїв функціонування системи економічної безпеки підприємства, яка має підтримувати «інтереси» обох функцій на межі балансу. За своєю суттю такий баланс є рівноважним станом соціально-економічної системи підприємства та головною метою його системи економічної безпеки. Проте така дуальність суттєво ускладнює математизацію процесів та критеріальної бази функціонування системи економічної безпеки підприємства [4].

Соціально-економічні системи останнім часом під впливом розвитку зовнішнього середовища мають тенденцію до ускладнення та поглиблення соціалізації. У зв'язку з цим у системології домінують намагання наділити підсистему управління «розумною» творчістю, математизувати всі процеси управління, а свідомість людини відсунути на другий план. Адже соціально-економічні системи, до яких відноситься і система економічної безпеки торговельного

підприємства, не потребують автоматичного управління, що залежить від математики, тому значна частина управління такими системами повинна належати людині як соціальному елементу управління та залежати від її свідомості й умінь приймати правильні рішення щодо пристосованості системи економічної безпеки до змін. У такому разі працездатність системи безпеки підприємства роздрібної торгівлі та її адаптивність буде залежати та підвищуватися за рахунок зміни гомеостазу на людину в ролі гомеостазу.

Гомеостаз у перекладі з грецької означає незмінність стану (homeo – нерухомість, незмінність, stasis – стан). У сучасній науці гомеостазом називають таку поведінку динамічної системи (системи що обмінюється із середовищем матерією та енергією), за якої зберігаються постійний її склад та властивості внутрішнього середовища, стійкість головних функцій системи [8]. У кібернетичі гомеостазом називають властивість системи за певних впливів зовнішнього та внутрішнього середовища зберігати свої основні параметри в деяких заданих межах [9]. Щодо системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі, то він означає, що поведінка системи спрямована на підтримання стабільності складових елементів системи безпеки та функціональних властивостей і здатність системи повертатись у стан рівноваги.

На думку Є. Овчаренка більш конструктивними позиціями системного підходу щодо економічної безпеки підприємства є позиції з розгляду природних систем, які точніше до реальності визначають принципи та можливості існування системи економічної безпеки підприємств, ніж механістичні підходи [4]. Доцільно погодитися з науковцем, адже основною відмінною рисою соціально-економічних систем, що зумовлена саме соціальною, а не економічною складовою, яка безпосередньо відноситься до системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі, є складний процес взаємодії цієї системи з іншими соціально-економічними системами, що, у свою чергу, зумовлює значну кількість можливих варіантів поведінки та розвитку системи. Багатоваріантність пояснюється різними «інтересами» елементів системи та взаємодією між ними. Ураховуючи такі особливості функціонування соціально-економічних систем, пропонується для пояснення функціонування та розвитку системи економічної безпеки підприємства роздрібної торгівлі використовувати положення теорії функціональних систем П. Анохіна. Науковець проводив дослідження систем у галузі фізіології, де головним елементом системи був живий організм, що мав здатність до рефлексії. Рефлексія – це здатність системи організовувати свою поведінку у взаємозв'язку з діями іншої системи, при чому

враховувати досвід минулого, тобто це поведінка систем, наділених інтелектом та можливістю передбачати дії інших систем. Питання економічної безпеки підприємства щодо принципу рефлексивності вже досліджувалося в економічній науці. Так, Л. Шемаєва у своїх дослідженнях обґрунтувала теоретичне положення щодо забезпечення економічної безпеки підприємства шляхом використання можливостей реалізації його стратегічних економічних інтересів на основі встановлення рефлексивно керованої взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища. Також нею було запропоновано метод рефлексивного управління економічною безпекою підприємства під час моделювання процесу активного впливу підприємства на розвиток взаємодії суб'єктів в інтересах підприємства [10].

У межах системного підходу поведінка розглядається як цілісний, певним чином організований процес, спрямований, по-перше, на адаптацію організму до середовища і, по-друге на активне його перетворення. Пристосувальний поведінковий акт, пов'язаний зі змінами внутрішніх процесів, завжди має цілеспрямований характер, що забезпечує нормальну життєдіяльність організму. У сучасній науці та практиці як методологічна основа психофізіологічного опису поведінки використовується теорія функціональної системи [11].

У теорії функціональних систем вважається, що системоутворювальним фактором вважають результат функціонування системи. Тобто, будуючи систему, потрібно спочатку визначити, яким буде результат і коли його отримають.

У теорії функціональних систем можна виділити особливості, що відрізняють її від загальної теорії систем, а саме:

- на відміну від інших варіантів системного підходу, в ній було розроблено поняття системоутворювального фактора. Цей фактор – результат системи, під яким розуміється корисний пристосувальний ефект у співвідношенні організму й середовища, що досягається під час реалізації системи. Тому детермінантою поведінки та діяльності в теорії функціональних систем розглядається не минула щодо них подія – стимул, а майбутнє результат [12];

- функціональна система є універсальною моделлю для побудови та подальшого вивчення систем різних класів явищ, де соціально-економічні явища займають не останню ланку;

- теорія функціональних систем спрощує системотехніку та проектування систем;

- у функціональних системах інше розуміння мети, під час формування поведінки об'єкта дослідження. У загальній теорії систем, визначення мети – це перший етап побудови системи, а під час подальшого функціонування системи досягнення цієї мети дає

можливість отримати бажаний результат. У теорії функціональних систем вважається, що мета у якій буде відображено майбутній бажаний результат, ставиться лише після опрацювання емпіричної інформаційної бази щодо функціонування системи та вирішення завдань дослідження. Збирання та обробка інформації щодо функціонування системи в теорії функціональних систем називається «аферентним синтезом». Аферентний синтез складають домінуюча на цей момент мотивація, установча аферентація, яка також відповідає цьому моменту, пускова аферентація та пам'ять;

– теорія функціональних систем, перш за все, оперує людиною, адже людина здатна до рефлексії. Теорія функціональних систем відкидає тезу, що «впорядкована цілісна сукупність елементів» автоматично являє собою систему. Тобто процес відбувається навпаки – спочатку формується система для досягнення певного результату, а потім формується критеріальна база для оцінки досягнення результату. Усе це дає можливість відбору необхідних компонентів у системі та їх упорядкування, що повинні посприяти досягненню певного результату. Вирішення щодо отримання певного результату може прийняти лише істота, здатна до рефлексії та аферентації, тобто людина [4].

За теорією функціональних систем під системою розуміють: «...тільки такий комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємини приймають характер взаємодії компонентів на отримання сфокусованого корисного результату. Конкретним механізмом взаємодії компонентів є звільнення їх від надмірних ступенів свободи, не потрібних для отримання цього конкретного результату, і, навпаки, збереження усіх тих мір свободи, які сприяють отриманню результату. У свою чергу, результат через характерні для нього параметри і завдяки зворотній анаференції має можливість реорганізувати систему, створюючи таку форму взаємодії між її компонентами, яка є найбільш сприятливою для отримання саме запрограмованого результату» [13].

Ураховуючи всі зазначені особливості теорії функціональних систем, доцільним буде їх використання під час побудови системи економічної безпеки підприємств роздрібної торгівлі. Як уже зазначалось, систему економічної безпеки торговельного підприємства можна вважати залежною складовою соціально-економічної системи роздрібне торговельне підприємство, що знаходяться в тісній взаємодії, причому система економічної безпеки може змінювати ступінь впливу на систему підприємство. Тобто, спираючись на положення теорії функціональних систем, систему економічної

безпеки підприємства роздрібно́ї торгівлі можна розглядати як таку, що пристосовується до системи підприємство з метою підтримки динамічної рівноваги між дією системних функцій розвитку та безпеки. Ураховуючи це, можна стверджувати, що система економічної безпеки підприємства роздрібно́ї торгівлі, її функціонування здебільшого спрямоване на процес, а не на результат. За такого підходу головна роль відводиться людині. Для підприємства торгівлі – це керівники підприємств, менеджери, працівники служби безпеки, адже лише людина зі своєю свідомістю, миттєвою реакцією, здатна швидко прийняти рішення щодо створення, функціонування системи економічної безпеки підприємства.

На думку С. Овчаренка, система економічної безпеки у як гомеостат використовує «інстинкт самозбереження підприємства», який виражений крізь призму свідомості певного суб'єкта – людини, що є носієм відчуття знаходження соціально-економічної системи (підприємства) у стані «безпечної» рівноваги [4]. Тобто, у складній небезпечній ситуації на підприємстві для збереження рівноваги системи економічної безпеки значно ефективним буде миттєве прийняття правильного рішення, ніж змінювати всю систему, ставлять нову мету, для чого може бути підставою функціональна система зі своїми особливостями. Тому вважаємо не лише доцільним, а й необхідним формувати систему забезпечення та гарантування економічної безпеки підприємств роздрібно́ї торгівлі на засадах теорії функціональних систем.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження доведено, що в системоутворенні економічної безпеки підприємства роздрібно́ї торгівлі необхідним є застосування теорії функціональних систем, суть якої полягає в організації взаємозв'язаних елементів системи для досягнення корисного пристосувального результату, що спирається на діяльність та мислення людини як головного керівника системи, який здатний набагато швидше прийняти рішення щодо управління системою економічної безпеки підприємства, отримати бажаний результат та впоратися з небезпечними ситуаціями на основі доцільності конкретних дій, а не цілеспрямованості всієї системи. Тобто поведінковий стереотип є одним із головних системоутворювальних факторів побудови системи економічної безпеки роздрібно́ї торгівлі, що базується на засадах теорії функціональних систем.

Напрямами подальших досліджень у цій галузі є дослідження складових економічної безпеки як елементів системи та вивчення загроз економічній безпеці роздрібно́ї торгівлі.

Список джерел інформації / References

1. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія : в 3 т. Т. 1 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний [та ін..] ; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ: Елтон–2, 2010. – 282 с.

Liashenko? O., Pogorelov? Yu., Bezbozhniy? V. (2010), *Economic security system: state, region, company: monograph: in 3 vol. Vol. 1* [*Systema ekonomichnoji bezpeky: derzhava, rehghion, pidpryjenstvo*], Elton, Luhansk, 282 p.

2. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук ; за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів : ВИДАВНИЦТВО, 2012. – 386 с.

Vasiltsv, T., Voloshin, V., Boykevich, O., Karkavchuk, V. (2012), *Financial and economic security of Ukrainian companies: strategy and mechanism of providing: monograph* [*Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpryjenstv Ukrainy: strateghija ta mekhanizmy zabezpechennja*], Publishing House, Lvov, 386 p.

3. Мізюк Б. М. Економічна безпека підприємств ритейлу: оцінювання та механізм забезпечення : монографія / Б. М. Мізюк, В. І. Ящук, Л. В. Ноздріна. – Львів : Львівська комерц. акад., 2012. – 256 с.

Mizyuk, B., Yaschuk, V., Nozdriina, L. (2012), *Economic security of retail companies: assessment and mechanism of providing: monograph* [*Ekonomichna bezpeka pidpryjenstv rytejlu: ocinjuvannja ta mekhanizm zabezpechennja*], Publishing House of Lviv Commercial Academy, Lvov, 256 p.

4. Овчаренко Є. І. Залучення теорії функціональних систем до системо творення в економічній безпеці підприємства / Є. І. Овчаренко, Г. В. Козаченко // Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство. – Луганськ: Промдрук, 2014. – 337 с.

Ovcharenko, Ye., Kozachenko, G. (2014), «Application of the theory of functional system sincreation of a system of company economic security», *Economic security system: state, region, company* [«Zaluchennja teoniji funktsionalnykh system do systemo tvorennja v ekonomichnij bezpeci pidpryjenstva»], Promdruk, Lahansk, 337 p.

5. Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.com/>

«On-line educational materials» [«Navchaljni materialy onlajn»], available at: <http://pidruchniki.com/>

6. Анохин П. К. Узловые вопросы теории функциональных систем / П. К. Анохин. – М.: Наука, 1980. – 197 с.

Anokhin, P. (1980), *The main issues of the theory of functional systems* [*Uzlovyye voprosy teoryi funktsionalnykh system*] Nauka, Moscow, 197 p.

7. Васильчак С., Хомів О. В. Шляхи забезпечення безпеки соціально-економічних систем / С. Васильчак, О. В. Хомів // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук. техн. пр. – Львів : РВВНЛТУ України, 2009. – Вип. 19.13. – С. 237–242.

Vasildhak, S., Khomiv, O. (2009), «Ways of providing security of social and economic systems», *Scientific Herald of NFTU Ukraine*, [«Shljakhy zabezpechennja bezpeky socialjno-ekonomichnykh system»], Lvov EPDNFTU Ukraine, Vol. 19.13, pp. 237-242.

8. Сорока К. О. Основи теорії систем і системного аналізу : навч. посібник / К. О. Сорока. – Харків, ХНАМГ, 2004. – 29 с.
SoroKa, K. (2004) *Basics of the theory of systems and system analysis: Tutorial [Osnovy teorii system i systemnoho analizu: Navch. posibnyk]*, KNASE, Kharkov, 291 p.
9. Киллен К. Вопросы управления / К. Киллен. – М.: Экономика, 1981. – С. 58.
Killen, K. (1981), *Issues of management [Voprosy upravleniya]*, Ekonomika, Moscow, 58 p.
10. Шемаева Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища : автореф. дис. д-ра екон. наук : 21.04.02 / Л. Г. Шемаева. – Київ, 2010. – 42 с.
Shemaieva, L. (2010), *Enterprise economic security in strategic interrelation with external environment entities: Avtor's thesis [Ekonomichna bezpeka pidpryemstv u strategichnij vzajenosodiji z sub'jekty zovnishnjogho seredovyshha: avtor 's. dis. doctor. ekon. nauk]*, Kyiv, 42 p.
11. Мпрютина Т.М. Введение в психофизиологию / Т. М. Мпрютина, О. Ю. Ермолаев – 4-е изд. М.: Флинта, 2004. – 400 с.
Mariutina, T. (2004), *Introduction to psychophysiology [Vvedeniye v psykhofyziologiyu]*, Flinta, Moscow, 400 p.
12. Психофизиология : учебник для вузов / под. ред. Ю. И. Александрова. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
Aleksandrov, Yu. I. (2004), *Psychophysiology 3th edition, [Psykhofyziologhyja: Uchebnykdlya vuzov]*,– Piter, Saint Petersburg, 464 p.

Чорна Марина Віталіївна, д-р екон. наук, проф., кафедра економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Ключківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: (057)349-45-58; 0661463292; e-mail: mv.1008@mail.ru.

Черная Марина Витальевна, д-р екон. наук, проф., кафедра економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Ключковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. Тел.: (057)349-45-58; 0661463292; e-mail: mv.1008@mail.ru.

Чорна Маруна, Doctor of Economic Sciences, professor, Head of Department of Economics of Food Technology and Trade enterprises, Kharkov State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkivska str., 333, Kharkov, Ukraine, 61051. Tel.: (057)349-45-58, 0661463292; e-mail: mv.1008@mail.ru.

Шуміло Ольга Станіславівна, канд. екон. наук, доц. кафедра фінансів та кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури. Адреса: вул. Сумська, 40, м. Харків, Україна, 61002, Тел.: 0953468555; e-mail: olga_shumilo@mail.ru.

Шумило Ольга Станиславовна, канд. екон. наук, доц. кафедра финансов и кредита, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры. Адрес: ул. Сумская, 40, г. Харьков, Украина, 61002. Тел.: 0953468555; e-mail: olga_shumilo@mail.ru.

Shumilo Olga, Ph.D., Associate Professor of finance and credit, Kharkiv National University of Construction and Architecture. Address: Sumi str., 40, Kharkov, Ukraine, 61002. Tel.: 0953468555; e-mail: olga_shumilo@mail.ru.

*Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук А.С. Крутовою.
Отримано 15.03.2015. ХДУХТ, Харків.*

УДК 658.114

ОЦІНКА ВНУТРІШНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО КЛІМАТУ В ПІДПРИЄМСТВАХ ТОРГІВЛІ

Н.С. Краснокутська, І.Г. Бубенець, В.С. Артеменко

Проаналізовано та узагальнено результати оцінки складових внутрішнього підприємницького клімату за підсумками проведеного анкетування. Визначено, що формування сприятливого підприємницького середовища хоча й не гарантує розвиток усіх складових підприємницького потенціалу, але сприяє його активізації. Запропоновано розрахунок рівня сприятливості підприємницького клімату.

Ключові слова: підприємництво, потенціал, оцінка, підприємство, торгівля, підприємницький клімат.

ОЦЕНКА ВНУТРЕННЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КЛИМАТА В ПРЕДПРИЯТИЯХ ТОРГОВЛИ

Н.С. Краснокутская, И.Г. Бубенец, В.С. Артеменко

Проанализированы и обобщены результаты оценки составляющих внутреннего предпринимательского климата по итогам проведенного анкетирования. Определено, что формирование благоприятной предпринимательской среды хотя и не гарантирует развитие всех составляющих предпринимательского потенциала, но способствует его активизации. Предложен расчет уровня благоприятности предпринимательского климата.

Ключевые слова: предпринимательство, потенциал, оценка, предприятие, торговля, предпринимательский климат.

© Краснокутська Н.С., Бубенець І.Г., Артеменко В.С., 2015